

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.472

Н. В. БОБРО,*кандидат соціологічних наук,**старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін**навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ У СТРУКТУРІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОНЦІВ

Уточнено поняття «ідентифікація» та «професійна ідентифікація»; порушено проблеми її можливих результатів у випадку успішного та неуспішного протікання; виділено основні етапи професійного становлення, на які діють ідентифікаційні механізми; розглянуто ідентифікацію правоохоронців на всіх етапах соціалізації у сфері праці.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, професійна ідентифікація, професійний маргіналізм, професіоналізація.

Процес переходу українського суспільства в якісно новий стан підкріплюється реформуванням усіх соціальних інститутів. Правоохоронні органи не є винятком. Однією з найважливіших умов ефективного функціонування будь-якого соціального інституту є належне виконання професійних ролей їх носіями. У багатьох випадках, особливо коли йдеться про види діяльності, що потребують високої кваліфікації, наявності тільки відповідних професійних знань та вмінь стає замало. Необхідна ще й самостійна та творча реалізація службових функцій, а це можливо лише у випадку успішної соціалізації людини у професійній сфері. Чим складніша професія, яку треба опанувати, тим важливішу роль відіграє професійна соціалізація та один з її механізмів – професійна ідентифікація. Тому дослідження феномена професійної ідентифікації особливо актуально в соціально орієнтованих професіях, що безпосередньо стосуються повсякденного життя кожного індивіда, до яких відноситься і правоохоронна діяльність.

Соціально значущі професії – це не просто тип професій «людина – людина», «людина – суспільство». Вони мають властивість «зустрічного соціального резонансу»: самі залежать від суспільства (детерміновані станом суспільства: економічним, політичним, стабільним, нестабільним тощо); суспільство залежить від них (вони впливають на нормативну, правову, моральну і психологічну суспільну свідомість, є чинником соціальної стійкості або деструкції).

Відсутність ідентифікації з такими професіями може призвести до свавілля, закритості роботи від контролю громадян, маніпулювання інформацією, відсутності пріоритету права тощо. Прикладами поведінкових ознак непрофесіоналізму, у свою чергу, є: демонстративна елітарність, закритість, прикрашання, агресивність, неправда як неусвідомлене перекручування фактів, перебільшення заслуг, професійна глобалізація, цинізм (зменшення шкоди), імітація діяльності. Саме з цього витікає практична значущість теоретичного осмислення процесу професійної ідентифікації правоохоронців, чинників, що впливають на її ефективність.

Дослідженням проблем ідентифікації взагалі, її різних форм та чинників традиційно займаються представники різних суспільних наук – філософи, психологи, соціологи. Так, у філософії розроблялися проблеми сутності й існування людини, суспільної природи її свідомості і самосвідомості, формування особистості. Згадані аспекти знайшли відображення в роботах Є. Бистрицького, Л. Буєвої, В. Іванова, М. Мамардашвілі й ін. У їх працях подано проблеми діалектики людського життя, відношень індивідуального і соціального, природного і суспільного в процесі формування особистості.

Психологічний аналіз поняття «ідентифікація» ми знаходимо в класичних роботах З. Фрейда, Е. Еріксона, М. Ейнсворта, Д. Долларда, Н. Міллера, О. Мауера, С. Московіча.

Розробка проблем ідентифікації в радянській психологічній науці йшла в межах

дослідження базової для цього питання категорії – особистості – радянськими психологами А. Асмоловим, В. Агеєвим, А. Бодальовим, А. Леонт'євим, Б. Ломовим, В. Петренком. Більш пізні роботи Г. Андрєєвої, Б. Паригіна, Б. Поршнєва присвячено аналізу розвитку особистості в соціальному просторі та часі.

Соціологічний аналіз ідентифікаційних процесів ми знаходимо як у класичних роботах П. Бурдє, Р. Дженкінса, Р. Мертона, Т. Парсонса, так і в сучасних – С. Балабанова, О. Дудченка, Ю. Качанової, Ю. Козирєва, Т. Козлової, Ю. Левади, С. Макеєва, С. Оксамитної, Т. Резніка, Н. Черниш, О. Швачки, Н. Шульги, В. Ядова.

Питання професійної ідентифікації в ОВС порушуються в роботах В. Лапшиної та В. Болотової.

Незважаючи на популярність і досить інтенсивне наукове вивчення проблеми ідентифікації, бракує праць саме про професійну ідентифікацію. З тих, що є, більшість присвячено професійній ідентифікації і професійному становленню психолога, педагога. Залишається нез'ясованим питання про внутрішні, індивідуально-особистісні механізми формування професійної ідентифікації. Практично не розроблено прикладних аспектів та інструментарію вивчення, який відповідав би основним вимогам валідності та надійності, що унеможливило ґрунтовне емпіричне дослідження. Окрім того, немає чіткої дефініції понять «ідентичність», «ідентифікація», «самоідентифікація», що створює методологічну плутанину.

Метою статті є розгляд ідентифікації правоохоронців на всіх етапах соціалізації у сфері праці.

Перш ніж розглянути структурні характеристики професійної ідентифікації, з'ясуємо, що ми розуміємо під ідентифікацією – механізм соціалізації та персоналізації. Процес ідентифікації особистості полягає в такому: через об'єднання себе з іншим індивідом або групою індивід опановує певні соціальні статуси та ролі. Це проявляється у засвоєнні та прийнятті норм, цінностей, зразків поведінки певної групи як своїх власних, формуванні відповідних соціальних установок. Внаслідок успішної ідентифікації особистість має змогу більш-менш ефективно виконувати певну соціальну роль (ролі), в її структурі спостерігається наявність необхідних для цього якостей, ціннісних орієнтацій, інтересів та мотивів, вона усвідомлює свою приналежність до відповідної групи, розділяє її культуру [1].

Результатом ідентифікації виступає ідентичність, у структурі якої, як правило, виділяють персональні та соціальні компоненти. Персональна ідентичність відображає уявлення індивіда про себе як індивідуальність, а соціальна – вказує на ті групи, з якими ототожнює себе особистість. Тобто можна сказати, що персональна ідентичність як показник персоналізації дозволяє судити про її якісні характеристики, а соціальна ідентичність, відповідно, відображає соціалізаційні процеси [2–4].

Відповідно до видових понять ідентифікації є поняття «професійна ідентифікація». У цій роботі професійну ідентифікацію буде розглянуто як основний механізм професійної соціалізації, під яким слід розуміти «процес солідаризації індивіда з певною професійною спільнотою, її ідеологією, соціальними символами тощо». Результатом дії ідентифікаційних механізмів у процесі професійної соціалізації є опанування професійними ролями і, відповідно, набуття професійного статусу, а також формування професійної «Я-концепції». Одним із найважливіших показників успішної професійної ідентифікації є професійна ідентичність, яка може розглядатися у двох аспектах: персональному (уявлення про себе як про представника певної професії) та соціальному (визнання приналежності до професійної групи, сприйняття її цінностей, норм, зразків поведінки).

Професійна ідентичність – це та кінцева мета, до якої можуть привести ідентифікаційні механізми. Внаслідок успішної професійної ідентифікації формується ідентичний професіонал. Якщо цього не відбувається, то людина перетворюється на професійного маргінала.

Ми поділяємо позицію О. Єрмолаєвої, згідно з якою «професійний маргіналізм не є просто банальним непрофесіоналізмом, який пов'язаний із недостатністю або неадекватністю професійних знань і вмінь. Він відображає особистісну позицію непричетності й ментальної неприналежності до суспільно прийнятої для цієї спільноти професійної моралі, або, навпаки, внутрішнє віднесення себе до моралі іншого середовища, професійного або позапрофесійного. Професійні маргінали та ідентичні професіонали посідають полярні позиції в континуумі професійної самосвідомості» [5, с. 53].

Проблема професійного маргіналізму, на наш погляд, має першорядне значення під час аналізу соціалізаційних процесів працівників правоохоронних органів, тому що для ефективного виконання своєї професійної ролі

працівникові необхідно не тільки знати права і обов'язки, вміти їх виконувати, але й підходити відповідально, самостійно, творчо до реалізації своїх службових функцій; інтеріоризувати цілі діяльності, які ставляться суспільством і соціальним інститутом перед професійним співтовариством правоохоронців, а також основні соціально схвалювані способи їх досягнення. У цьому випадку сприйняття правоохоронцем професійної ролі, її «прочитання» буде відповідати експектаціям суспільства. Якщо у процесі професійної ідентифікації правоохоронця відбуваються «збої», то виникає «професійний маргіналізм», котрий ми розглядаємо як позицію особистісної непричетності й ментальної неприналежності до суспільно прийнятої для цієї професії професійної моралі або формальне слідування загальноприйнятим для цього професійного співтовариства нормам і цінностям. Отже, фактично професійний маргінал не сприймає професійної моралі, не інтеріоризує професію, не робить її особистісно значущою цінністю, що з дуже високою вірогідністю призводить до професійної деформації особистості.

Для аналізу чинників успішної професійної ідентифікації правоохоронців найбільш доцільним є розгляд ідентифікаційних процесів на основних етапах професійної соціалізації. Тому другим кроком нашого дослідження є відокремлення стадій: формування професійних намірів, професійне самовизначення; професійне навчання; процес входження в професію безпосередньо на робочому місці; службова діяльність за отриманою професією. Перехід від одного етапу до іншого супроводжується професійними кризами, під якими розуміються труднощі професіоналізації особистості [6–8].

Від того, наскільки успішно відбуватимуться ідентифікаційні процеси на кожному з означених етапів, як будуть вирішуватись професійні кризи, буде залежати формування професійної ідентичності, перетворення працівника на ідентичного професіонала. Ми вважаємо, що найбільш важливими для становлення професійної ідентичності є другий та третій етапи. Саме в цей період людина формує образ своєї майбутньої професійної діяльності, отримує уявлення про професійну культуру, засвоює цінність професії.

Розглянемо ідентифікаційні процеси на означених стадіях. Так, на першому етапі людина серед різноманіття професій обирає ту, яка здається їй привабливою за певними критеріями. Потенційний спеціаліст формує

більш-менш чіткий образ професії, що сформувався у свідомості майбутніх правоохоронців. І згідно з цими уявленнями намагається відтворити поведінку та спосіб життя обраного «об'єкта», засвоїти елементи його культури.

У процесі вибору професії вирішальну роль грає найближче оточення та референтні групи особистості (вони не завжди співпадають), а також сформовані під їх впливом соціальні установки (включаючи цінності), мотиви, інтереси, потреби.

Ідеальним варіантом є випадок, коли індивід має наближений до реальності образ правоохоронної діяльності, і остання користується достатньою повагою у його оточення, а мотиви вибору професії адекватні (особистість цікавить саме зміст праці), людина має необхідні якості та здібності. Якщо особа стала правоохоронцем випадково, не мала адекватної мотивації, або не усвідомлювала реалії майбутньої служби, у неї можуть виникнути певні труднощі вже на етапі навчання.

На другому етапі професійного становлення формуються певні якості, засвоюються необхідні знання, формуються навички. Але зазначене не вичерпує зміст другого етапу. Його зворотною стороною є корекція уявлень про майбутню службу, інтеріоризація культури професійного середовища, розширення власного соціального капіталу за рахунок встановлення перших професійних зв'язків, які в майбутньому сприятимуть підвищенню ефективності трудової діяльності.

Процес навчання може як підтримати адекватні ідентифікаційні процеси або скорегувати недоліки професійного вибору, так і призвести до втрати інтересу та розчарування щодо майбутньої спеціальності. Структура особистості молодих правоохоронців зазнає в цей період значних змін, формуються професійні потреби та інтереси, відбуваються зміни у мотиваційній структурі, системі ціннісних орієнтацій.

Якщо під час навчання мають місце збої в ідентифікаційних процесах, це значною мірою ускладнює процес входження в професію безпосередньо на робочому місці. Випускник може змінити вид професійної діяльності навіть відразу ж після закінчення навчального закладу. Але якщо він прийде на своє перше місце роботи, йому все рівно прийдесться адаптуватися до правоохоронної діяльності в конкретному відділі, секторі, підрозділі, намагатися застосувати сформовані схеми поведінки в реальній роботі.

В цей період має місце уточнення об'єкта професійної ідентифікації, яким може бути професійне середовище, персонал організації, службовий колектив або обмежене коло колег. Хто це буде – залежить як від соціальних установок молодого спеціаліста, так і від норм, характеру відносин у професійному середовищі та колективі, тобто соціального капіталу організації, рівня його доступності до новачка.

Основною проблемою на цьому етапі є можливе зіткнення цінностей колективу та працівника. Від його специфіки залежить процес адаптації працівника в підрозділі і, відповідно, хід професійної ідентифікації в майбутньому.

В цілому для початку професійної діяльності також притаманні засвоєння нових знань, умінь, навичок, цінностей, норм, традицій. Але часто це відбувається через відмову або корекцію старого образу професійної ролі, тобто через процеси десоціалізації [9]. Спочатку працівник може навіть не розуміти доцільність дій, які йому доводиться виконувати. Якщо в цей час у нього буде обмежена інформаційна база (джерелом якої виступають не стільки книги, скільки колеги по роботі, колишні викладачі та однокурсники), спостерігатиметься низький рівень довіри між колегами, відсутність норм взаємодопомоги тощо, то подолання професійної кризи цього етапу буде утруднене або навіть неможливе. Низький рівень соціального капіталу професійних груп, колективу компенсуватиметься сімейними та дружніми зв'язками, а службова діяльність почне виконувати допоміжну роль, перетвориться з мети на засіб досягнення інших цілей.

Вдале подолання професійної кризи по суті супроводжується формуванням ідентичного професіонала. Але якщо професійна ідентичність не сформувалась, це не означає, що людина звільниться з правоохоронних органів. Вона може працювати там все життя і навіть проявляти високі показники в роботі, але доти, доки задовольняються її позапрофесійні потреби. В найгіршому випадку матиме місце перевищення службових повноважень, криміналізація діяльності.

Список використаних джерел

1. Болотова В. О. Професійна ідентифікація особистості (соціологічний аспект аналізу) : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03 / Болотова Вікторія Олександрівна. – Харків, 1998. – 17 с.
2. Абдуллаева М. М. Профессиональная идентичность личности: психосемантический подход / М. М. Абдуллаева // Психологический журнал. – 2004. – № 2. – С. 86–95.
3. Лапшина В. Л. Професійна ідентифікація як чинник професіоналізації правоохоронця / В. Л. Лапшина // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 19. – 2002. – С. 287–290.
4. Шатохин А. А. Профессиональное самоопределение как составляющая профессиональной идентификации / А. А. Шатохин // Актуальные проблемы современной науки. – 2004. – № 3. – С. 71–87.

Звідси, як уже було зазначено, формування професійної ідентичності зовсім не означає, що людина ніколи вже не перетвориться на професійного маргінала. Професійна соціалізація продовжується все життя людини, оскільки змінюються умови праці, її зміст, правоохоронна система, саме суспільство. Відповідно, весь цей час мають місце ідентифікаційні процеси. Особливої важливості вони набувають у період кризи середини життя як переходу від молодості до зрілості та в зрілому віці, коли людина переростає можливості розвитку в межах професійної діяльності і проявляє наднормативну самоактуалізацію.

Таким чином, зроблений нами теоретичний огляд ідентифікаційних процесів протягом всієї професійної соціалізації дозволяє виділити дві групи факторів, що впливають на її успішність.

До першої групи входять суб'єктивні фактори:

- особливості структури особистості як суб'єкта ідентифікації (потреби, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, соціальні установки);
- обсяг індивідуального соціального капіталу суб'єкта ідентифікації;
- образ професії, що сформувався у свідомості суб'єкта ідентифікації.

До другої групи належать об'єктивні фактори. Саме їхня специфіка зумовлює зміст та особливості першої групи. До них належать:

- особливості культури референтних груп та груп членства суб'єктів ідентифікації;
- соціальний статус професійної групи, яка виступає об'єктом ідентифікації;
- обсяг та доступність соціального капіталу всіх зазначених груп (включаючи професійну).

Отже, вивчення характеру вказаних факторів, їх специфіки дозволить своєчасно виявляти проблемні місця у процесі соціалізації, скорегувати потенційно негативні тенденції професійного становлення правоохоронців, що, у свою чергу, допоможе уникнути багатьох проблем із персоналом, підвищить ефективність його службової діяльності.

5. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность (статья первая) / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 4. – С. 51–59.
6. Деркач А. А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина. – М. : Рос. акад. упр., 1993. – 23 с.
7. Погрібна В. Л. Професійні деформації як наслідок процесу професіоналізації правоохоронців / В. Л. Погрібна, Н. В. Бобро // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 14 берез. 2009 р.). – Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 57–60.
8. Шатохин А. А. Профессиональное самоопределение как составляющая профессиональной идентификации / А. А. Шатохин // Актуальные проблемы современной науки. – 2004. – № 3. – С. 71–87.
9. Молчанов А. А. Профессиональная деформация в органах внутренних дел и правовая культура / А. А. Молчанов // Методологические проблемы воспитательной и кадровой работы в органах внутренних дел и внутренних войсках : сб. науч. тр. – СПб. : Высш. училище внутр. войск МВД России, 1991. – С. 40–54.

Надійшла до редколегії 22.04.2014

БОБРО Н. В. ПРОФЕСИОНАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ В СТРУКТУРЕ ПРОЦЕСА ПРОФЕСИОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХРАНИТЕЛІВ

Уточнено поняття «ідентифікація» і «професійна ідентифікація»; затронуті проблеми її можливих результатів в разі успішного або неуспішного протекання; виділені основні етапи професійного становлення, на які впливають ідентифікаційні механізми; розглянуто ідентифікацію правоохоронців на всіх етапах соціалізації в сфері праці.

***Ключові слова:** ідентифікація, ідентичність, професійна ідентифікація, професійний маргіналізм, професіоналізація.*

BOBRO N. V. PROFESSIONAL IDENTIFICATION IN THE STRUCTURE OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS' PROFESSIONALISM PROCESS

Analysis of the problem shows that studying law enforcement officers' professional identification the process of identifying the individual with professional activity and professional group as a personalized expression of this activity should be analyzed. Besides, professional law enforcement activity assumes officer's self-identification with the law enforcement system in general that describes the process of identification with the institution.

The most important indicator of success of professional identification process is formation of the professional identity. Professional identity occurs, when professional work serves as a law enforcement officer's leading basis of identification. This figure is expressed in a high level of personal qualities accordance to the requirements imposed on him by professional culture and ethics. If «failures» occur in the course of law enforcement officer's professional identification then there is a «professional marginalism».

Conducted theoretical review of identification processes throughout the whole professionalism made possible the author to distinguish two groups of factors, where social capital has a special role and which is evident at all stages of law enforcement officers' professionalism. It is emphasized that stated factors have different by intensity, direction and duration impact at various stages of socialization. They can facilitate or inhibit the resolution of crises, which accompany the process of professionalism, at each stage. They also can create the necessary base for the efficiency of socialization at the next stages.

***Keywords:** identification, identity, professional identification, professional marginalism, professionalism.*